

Володар часу

Етюд про винахід Богдана Бенюка

Олександр Саква

Філософи твердять: час передував буттю. Не певен, що ця думка легка для сприйняття, та в глибинах свідомості ми з нею згодні. Час, звісно, вічний, але й щохвилинний. Ще б пак – ми його плануємо! А ось як щодо того, аби ним керувати? І, виявляється, є місце, де це можливо, – театр. І я знаю принаймні одного актора, здатного ним володіти, – Богдана Бенюка. Як він це робить, гадки не маю. Та описати спробую.

Перпетуум-мобіле гри

Для щиросердного глядача яскравий екранний чи сценічний образ може стати більш реальним, ніж його життєвий прототип. Так було в радянському кіно зі Щорсом, Чапаєвим, Махном, у світовому – з Цезарем, Кромвелем, Моцартом, Сальєрі... Інколи під ілюзію реальності героя потрапляв навіть його автор. Так Оноре де Бальзак, вмираючи, згадав одного з персонажів своїх оповідань, вдатного лікаря Біаншона: «Він би мене врятував...».

У народного артиста України Богдана Бенюка є низка ролей такої виконавської сили й опуклості, що вони цілком могли би зійти за реальних осіб. У кожного, хто бачив ці роботи, в пам'яті – «як живі», залишилися його Калитка Івана Карпенка-Карого, Крихітка Цахес Ернста Гофмана, Яго Шекспіра і блаженний у своєму іміджі ідіота Швейк Ярослава Гашека. Швейк Бенюка – абсолютний маніфест недоумкуватості як форми самозахисту людини в тоталітарній державі – якщо ти не програмний герой.

Та я умісню кажу зараз про життєподібність образів Богдана Михайловича, бо те, що зазвичай ставиться акторові в заслугу, є лише супутнім ефектом його сценічної майстерності. Адже насамперед який він актор? Театральний до денця, і на сцені – як риба у воді. Під час «Фауста» Гете хтось чхне в залі – він відгукнеться: «Правда!», і всі сприймають це як належне. Бо закони на сцені встановлює він! Однак справжні висоти Богдана Бенюка починаються понад завдань ролі, поверх самої правди життя і навіть поза хрестоматійною «істиною чуттів». Він нині дійсно краще за інших вміє оперувати сценічним часом. І цей рідкісний акторський феномен, як на мене, найсильніше виявив себе в «Одруженні» Миколи Гоголя.

Це одруження у режисера вистави Валентина Козьменко-Делінде – подія аж ніяк не любовна. Просто ось «живеш собі, живеш, та така раптом гидота настає», що хоч вішайся. А за сумнівними даними, одруження – надійний засіб повернути серця спокій. Кочкар'єв (його й грає Бенюк),

До 100-річчя Театру імені Івана Франка

Олексій Богданович, Богдан Бенюк у виставі «Одруження» за Миколою Гоголем. Режисер Валентин Козьменко-Делінде. Національний театр ім. І. Франка.

щоправда, ілюзій стосовного цього не має – самого недавно уярили. Однак, перехопивши роль свахи, він дістає солодку можливість прожити в тонусі хоч кілька днів, а то в душі така зелена туга! Та й справа гарна – приятеля одружити! А тому Кочкар'єв-Бенюк нестримний, як повінь. Сваху – за горло, Подколесіна – на плечі і в двері, до нареченої несе, а коли хто проти, – кулачище до пики – а воно в нього, як у Собакевича. Друг гальмує – пенделя йому ногою, пенделя, щоб надати прискорення. Одне слово, піймав чоловік кураж – не стій на дорозі! Де хитрістю, де нахабством, люб'язністю чи нахрапом, а весілля стає невідворотним, як зміна суспільних формацій. Він усіх пересидить, усіх переграє, сто разів з «нуля» дружину переконає: «Не хочеш для себе, так для мене одружися!», або вже «Одружися хоча б для вітчизни!». Та свого такий сват неодмінно доб'ється. В малиновому фраку, барвистій «палехській» жилетці, пластичний, граційний – ластівку-арабеск робить, і в таку довіру до решти женихів входить, що його поять, годують, а коли лежить – п'яти чешуть. Оце життя! До того ж він ворог звіри, ненависник в'ялості, ентропії, і хоч розуміє всю порожнечу свого заміру: «Прости нас, Боже!», тягне друга до церкви, як вепр. За Бенюком, навіть після стрибка Подколесіна у вікно, нічого неоправданого не сталося: «А ось я побіжу за ним і поверну його сюди!» – і в те ж саме вікно кине́ться в погоню. І напевно здожене. Тому що йому інакше категорично нічим жити, а як казав один беккетівський персонаж: «Завжди треба знаходити щось, аби підтвердити, ніби ми існуємо». Тим часом зміст того, що транслює в цьому спектаклі в зал Богдан Бенюк, проступає не через фабулу, не крізь гоголівську інтригу. Високий і тільки ним привнесений сюжет полягає в іншому. Актор тут вийшов далеко за межі того, що він міг би сказати власне своїм Кочкар'євим. Він великого драматурга доповнив собою. А інферноскопичний Гоголь дозволяє робити на сцені все, що є в природі його письма. І Бенюк блискуче реалізував це право.

Богдан Бенюк у виставі «Поминальна молитва» Григорія Горіна.
Режисер Дмитро Чирипюк. Національний театр ім. І. Франка.

У цьому зв'язку не можу не згадати про одну надуману печаль актора. Я десь читав, нібито він невдоволений амплуа, що йому приписують, – комедійний актор. Інша річ – трагікомічний... Мушу засмутити всіх: те, що Богдан Михайлович грає в комедіях, ще нічого не означає. Бо комедійне чи трагікомічне в його високому дарі не основне. Це чарівна ілюзія. Бенюк належить до лицедіїв того гатунку, що відтворюють у театрі *життя людського духу* – а воно якого жанру? Тож Бенюк-комік є загальна омана, явище масової аберації зору. А ось у чому він і справді недосяжний, я далі спробую передати.

Театр одного актора

Богдан Бенюк в «Одруженні» винайшов (можливо, спільно з режисером Козьменком-Делінде) кілька демонстративно побутових проходжень сценою і двійко сидінь «поза образом», спостерігаючи які, ви нізачо не скажете, хто перед вами – актор чи його персонаж. Тобто йдеться про чистої води провокацію. Та свідчу: глядацька розгубленість, що наставала внаслідок цього ходу актора виявлялась до біса продуктивною! А сценічне самовладання Богдана Михайловича при цьому було – як у Смоктуновського. З'ясувалось: Бенюк може тримати цей стан «позазнаходженості» скільки завгодно, і це вочевидь приносить йому не менше насолоди, ніж роль «енерджайзера» гоголівської інтриги. Це театр у театрі. І в підсумку актор творить зі сценічним часом усе, що йому заманеться: уповільнює, зупиняє, прискорює – немов граф Каліостро власне серце. І це вже не світ Гоголя, а час очної ставки двох душ – глядацької і актора Богдана Бенюка. Причому в Бенюка це – відвертий театр удавання, проте техніка – вахтанговська.

Він у цих сценічних «вимкненнях» грає так, ніби спектакль уже закінчився або перервався – як на репетиції, і ось іде по сцені людина Богдан Бенюк – замислений, у щось занурений, і не помічає, що навколо нього застиг спектакль, «завис» сенс, і від нього чекають продовження, імпульсу, впливу, тому що без його волі, енергії, гону – немає самої

дії, немає театру, немає життя. А він немов раптом взяв і забув своє завдання. Випав з умовності. І тим самим відокремив функцію гри від особистості – Бенюка чи Кочкарьова, не має значення, але те, що він звільнив якусь людську сутність від гризот моменту, добровільно взятого на себе завдання-тягаря, – це вже точно. І тепер ось ця вільна від нав'язаної їй ролі людська сутність, отямившись, вдивляється в публіку – так само, як булгаковський Воланд вивчав містян. І «мимоволі» Бенюк звертає наші очі всередину самих себе – тою ж мірою, як це робить зі своєї суттю сам актор, звільнений від сценічних фантомів. Здавалося б – актор тут нічого не грає, і тим більше, нічого не каже. А публіка, як нав'язана, питає себе: а що ж ми, справді, таке? І цей шок зупинки – художнє відкриття вистави, акторське «ноу-хау» Богдана Бенюка.

Коли він (Кочкарьов? Бенюк?) виходить в «Одруженні» на авансцену і пильно вдивляється в зал, враз і згадаєш Василя Розанова з його геніальним: «Глянеш на нашу людину гострим оком ... Подивиться він на тебе гострим оком ... І все зрозуміло. І не треба жодних слів. Ось чого не вийде з іноземцем». З нами – можна. І Богдан Бенюк виходить на це невольне спілкування, прямий змістовний контакт із залом, і в ті короткі випадання зі сценічного темпу, які він так легко і магічно реалізовує, ми повністю перебуваємо в його владі, не в силах поглянути на сусіда в партері. Що він нам в ці миті повідомляє? Певен: тут би кожен із глядачів розповів щось своє. Але те, що з нами в цей момент відбувається щось особливе, екзистенційне, міг би заперечувати хіба що бовдур.

Бенюк, скидаючи сценічні оберти і гоголівську личину, різко змінюється сам, «працює» зі зміненими – нехай на мить, свідомістю і станом глядача. І далі – точно за думкою Леоніда Леонова: «Ти можеш підвести коня до водопою, але пити він все ж має сам». Ми з Бенюком на «Одруженні» втамовуємо душевну спрагу рівно настільки, наскільки ми живі, наскільки чуйні і не поставили на собі хрест. Тому що головне послання цього акторського театру в тому, щоб ми не перебільшували незмінність свого нинішнього – можливо, зовсім нікчемного, буттєвого становища. І що зовсім чудово – ви не поринете у підсумку в нудьгу і депресняк, а з передчуттям досяжної перемоги над обставинами хоч на мить скидаєте їх гніт, відчувши їх відносність, майже ілюзорність. Навпаки – ви повірите в безумовність власної безсмертної душі. А то проживеш все життя, як казав Станіславський, в пропонованих кимось обставинах. А ну їх до дідька!

І досягає Богдан Михайлович Бенюк такого струсу засобами розумними, простими і ясними, як бездомішкові фарби – і потрібними людині, як видих і вдих. А потім актор знову впадає у вир гри. Він бореться, вигадує, інтригує, бешкетує і безпомилково знаходить найбільш прямі і безвідмовні засоби впливу на зал, захоплюючи радістю і смутком невідгадливій душі, занурюючи в складні роздуми найвитонченіших інтелектуалів. Бо, як вичерпно зауважив Поль Елюар: «Останній притулок складних натур – проста клоунада».